

УДК 343.2.01

Чебот арьова Г.В.

ПРАВОПОРЯДОК ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті розглядаються питання співвідношення правових категорій «об'єкт злочину» й «об'єкт кримінально-правової охорони» та аргументується можливість визнання правопорядку в якості об'єкту кримінально-правової охорони.

Ключові слова: об'єкт злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, правопорядок, суспільні відносини.

У теперішній час в юридичній науці загально визнано, що головним призначенням кримінального права є виконання ним охоронної функції. Тому одним з актуальних завдань кримінально-правової доктрини стало визначення того, що саме перебуває під охороною однойменної галузі вітчизняної правової системи – кримінального права. Правильне визначення об'єкта кримінально-правової охорони є питанням не лише науково-теоретичним, але й кримінально-політичним. Від його вирішення залежать визначення напрямків криміналізації й декриміналізації діянь в державі, межі застосування кримінально-правової репресії, оцінка адекватності та достатності використання кримінального права як інструменту впливу на суспільні процеси, розуміння його соціально-юридичної сутності.

Категорія „об'єкт” в науково-теоретичному апараті кримінального права використовується в кількох значеннях. Зокрема, фахівці говорять про об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт безпосереднього злочинного впливу, об'єкт кримінальних правовідносин, об'єкт кримінально-правового регулювання. При цьому найчастіше об'єкт злочину та об'єкт кримінально-правової охорони розглядаються як тотожні, взаємозамінні категорії. Так, ще в одній з перших фундаментальних робіт з проблем об'єкта в кримінальному праві Б.С. Нікіфоров вказав, що вони є співпадаючими поняттями [1, с. 4]. Подібним чином визначається їх співвідношення у багатьох інших дослідженнях об'єкта злочину (зокрема, у роботах В.Я. Тація [2, с. 92], П.А. Фефелова [3, с. 15-16], Є.К. Каіржанова [4, с. 7], М.Й. Коржанського [5, с. 24], С.Б. Гавриша [6, с. 7] та ін.). Зокрема, М.Й. Коржанський стверджував, що „соціальні інститути певної поведінки груп, класів суспільство охороняє різними засобами, у тому числі й правовими. Ті з них, які поставлені під охорону кримінального закону, є об'єктами кримінально-правової охорони (об'єкт злочину)” [7, с. 42]. Досить категорично відстоює ідентичність об'єкта злочину об'єкту кримінально-правової охорони В.Д.Філімонов, який пише, що використання того чи іншого терміну залежить лише від аспекту, в якому розглядається проблема: говорячи про цінності, які захищаються від злочинних посягань кримінальним правом звертаються до першого поняття (об'єкт кримінально-правової охорони), а при дослідженні проблем антисоціальної спрямованості діяння – до другого (об'єкт злочину) [8, с. 16].

На перший погляд, у зв'язку з традиційно високим рівнем розроблення вітчизняним кримінальним правом питань об'єкта злочину, відпадає потреба у з'ясуванні сутності об'єкта кримінально-правової охорони (адже другий є віддзеркаленням першого). Тим не менш, у науці кримінального права висловлюються й думки про необхідність розмежування зазначених юридичних категорій. Зокрема,

Ю.А. Демидов доводить, що поняття об'єкта кримінально-правової охорони не ідентичне поняттю об'єкта злочину, оскільки за своїм обсягом перший ширший від другого: кримінальне право передбачає засоби охорони своїх об'єктів не лише від злочинів, але й від суспільно небезпечних діянь неосудних, і від небезпек, які створюють стан крайньої необхідності. Науковець вказує, що ототожнення цих понять принижує об'єкт кримінально-правової охорони лише до елементу складу злочину, в той час як він є не таким елементом, а найважливішими класовими цінностями, заради захисту яких створюється кримінальне право з його нерідко жорстокими репресіями [9, с. 32-50]. Позицію Ю.А. Демидова підтримує А.А. Музика. „Об'єкт злочину і об'єкт кримінально-правової охорони (захисту) – різні за обсягом поняття. Зміст останнього передбачає виникнення кримінально-правових відносин не тільки в разі вчинення злочину, а й тоді, коли в діях чи бездіяльності особи немає ознак складу злочину (наприклад, у випадках необхідної оборони, крайньої необхідності, неосудності особи). Тобто кримінальний закон охороняє коло суспільних відносин, яке є ширшим, ніж та їх сукупність, яку охоплює загальний об'єкт злочинів”, – пише він [10, с. 25-26]. Нетотожність названих вище категорій обґрунтовує (наводячи, щоправда, інші аргументи) Г.П. Новосолов [11, с. 65]. Російські дослідники І. Уповор та А. Хун відмінність між об'єктами злочину й кримінально-правової охорони вбачають у тому, що перший об'єкт поєднаний із реальними діями, реальними фізичними особами, реальними суспільними відношеннями, тобто з матеріальним втіленням правопорушення, а другий пов'язаний з імовірною сферою суспільних відносин, яка охороняється державою шляхом встановлення кримінальної відповідальності, що, в свою чергу, закріплюється в кримінальному законодавстві. Вони вказують, що за своїм об'ємом об'єкт кримінально-правової охорони значно ширший, аніж об'єкт злочину, оскільки в реальності „працюють” не далеко не всі кримінально-правові норми, але всі вони так чи інакше пов'язані з функцією кримінально-правової охорони і, відповідно, охоплюють об'єкт кримінально-правової охорони. Коли ж вчиняється злочин, то об'єкт злочину можна розцінювати як нову якість окремої частини об'єкта кримінально-правової охорони [12, с. 64, 65]. До речі, в одній з робіт М.Й. Коржанський також відзначив, що „об'єкт кримінально-правової охорони – це те суспільне відношення, яке поставлене під охорону кримінального закону, але яке злочинному впливу ще не піддавалося; безпосередній об'єкт злочину – це те суспільне відношення, яке вже піддане злочинній зміні у конкретному випадку посягання на об'єкт кримінально-правової охорони” [7, с. 85].

Серед аргументів, які вказують на некоректність ототожнення об'єкта злочину з об'єктом кримінально-правової охорони в першу чергу заслуговують на увагу такі: 1) об'єкт кримінально-правової охорони як правовий феномен з'являється, коли в результаті визнання потреби в захисті певної цінності засобами кримінального права набуває чинності відповідний кримінальний закон, а об'єкт злочину виникає у зв'язку з вчиненням певного суспільно небезпечного діяння; 2) об'єкт кримінально-правової охорони є цінністю, яка потребує захисту й визначається державою, а об'єкт злочину „обирається” тим, хто посягає на цю цінність (злочинцем); 3) захист найбільш важливих цінностей (об'єктів) у кримінальному праві забезпечується не лише шляхом реалізації кримінальної відповідальності (правовою підставою якої є склад злочину, в якому об'єкт злочину виступає в ролі елемента), але й через застосування інших заходів кримінально-правового впливу (примусових заходів медичного характеру, примусових

заходів виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності): говорити про тотожність аналізованих понять – означає виводити вказані інститути за межі здійснення кримінально-правової охорони, що не відповідає їх юридичній природі. Отже, виходячи з розуміння тотожності як категорії, яка виражає рівність, однаковість кількох предметів (про предмети А та В можна говорити, що вони є тотожними лише якщо всі властивості та відносини, які характеризують А характеризують і В та навпаки) [14, с. 485], є підстави вважати, що об'єкт злочину не є тотожним об'єкту кримінально-правової охорони і навпаки. Це передбачає роздільне, самостійне вивчення теорією кримінального права цих категорій.

Не можна заперечувати існування між розглядуваними явищами обумовлюючого зв'язку: визнання певної цінності об'єктом злочину можливе виключно за умови, що попередньо законодавчою владою було визнано потребу в забезпеченні її захисту кримінально-правовими засобами. Однак, якщо визнати, що одна з цих категорій дорівнює іншій, стає неможливим вирішення деяких принципово важливих питань, що стосуються механізму здійснення кримінальним правом функції захисту. Так, об'єкт злочину зазнає шкоди від посягання на нього, причому негативні зміни в об'єкті, заподіяні суспільно небезпечним діянням, за загальним переконанням, не можуть бути ліквідовані через застосування заходів кримінально-правового впливу (серед завдань кримінального права відновлювальну функцію фахівці, як правило, не виділяють). Наприклад, Н.О.Лопашенко стверджує, що суспільні відносини (як об'єкт злочину), ушкоджені злочином, цими заходами не можуть бути відновлені – можливе лише виникнення нових, подібних чи тотожних відносин, але не більше того [14, с. 74-75]. У цьому зв'язку логічним виглядає наступний висновок: якщо кожен злочин завдає збиток певному об'єкту, пошкоджує його, то чим більше вчиняється суспільно небезпечних посягань, тим більшим стає масив соціально негативних наслідків, збільшується ступінь руйнування цього об'єкта. Отже, рано чи пізно цей об'єкт має бути знищений, зникнути. Тому, якщо в країні щорічно вчиняється близько 200 тис. злочинних посягань на власність (у 2007 р. МВС зареєстровано 187768 злочинів проти власності – крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайств, вимагань та ін.), то така значна кількість деструктивних актів впливу рано чи пізно має повністю зруйнувати відносини власності і власність як правова й економічна категорія рано чи пізно зникне. Але такий висновок явно не відповідатиме об'єктивним реаліям: як відомо, не дивлячись на істотну шкоду, яку завдають їй численні злочинні посягання, власність в Україні продовжує існувати й розвиватися. Очевидно, не в останню чергу це забезпечується завдяки тому, що на кожен виявлений злочин проти власності держава реагує, застосовуючи певні заходи кримінально-правового впливу, захищаючи, охороняючи цю цінність.

Для відповіді на питання, що саме зберігається у стабільному стані (охороняється, захищається) кримінальним правом, необхідно взяти до уваги наступні обставини. Право, будучи досить потужним інструментом впливу на суспільні відносини, забезпечує їх впорядковане існування, створює умови для їх гармонійного, нормального розвитку. Як досить давно помітив Г. Гроцій, основним принципом права є забезпечення вільного спільного існування індивідів у суспільстві, а правопорядок створюється людьми, виходячи з їх уявлень про „розумний” стан відносин [1, с. 224]. Вже в наш час М.Й. Коржанський зазначав, що „суспільна поведінка одного суб'єкта відносин забезпечує певний стан іншого суб'єкта відносин. Наприклад, стан окремого індивіда, що забезпечує йому можливість жити і користуватися здоров'ям, благами життя,

потребує від інших членів суспільства такої поведінки, яка не порушувала б цей стан. Стан державної обороноздатності (боєготовності) передбачає певну поведінку громадян, призваних на дійсну військову службу, які володіють відомостями, що становлять державну таємницю і т. д. (нести службу, охороняти таємницю тощо)” [5, с. 31]. Власне, тут ідеться про встановлення й підтримання правом певного порядку суспільних відносин. Впорядкування суспільних відносин правом і відповідний їх стан, що утворюється внаслідок цього в теорії права визначається як правопорядок. На нашу думку, саме він в першу чергу може розглядатися як той об'єкт, охорону якого забезпечує кримінальне право.

Етимологічно „порядок” означає лад, звичайне й правильне розташування чогонебудь, стан, коли все виконується згідно з певними правилами, вимогами. Він є антиподом безладдю, хаосу, анархії [16, с. 640]. За визначенням О.Ф. Скакун, правопорядок, є станом (режимом) правової упорядкованості (урегульованості й погодженості) системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності [17, с. 454-455]. В. В. Копейчиков характеризує його як реальний порядок, що встановлюється й охороняється державою, у здійсненні якого зацікавлена держава як апарат влади [18, с. 212]. Правопорядок стосується найбільш значимих та вагомих соціальних відносин, які піддаються регулюванню нормами права – в економіці (з приводу власності, взаємовідносин у виробництві й розподілі матеріальних благ), політичному (взаємовідносини держави й особою, між соціальними групами, націями, суб'єктами права), соціальному (майнові, особисті, шлюбно-сімейні, природоохоронні тощо) житті [19, с. 26]. Як відзначав М.Й. Коржанський, правопорядок в цілому є необхідною умовою (передумовою) існування суспільних відносин, нормального функціонування суспільних установ [5, с. 40]. Отже, забезпечення та підтримання правопорядку в усіх найважливіших соціальних сферах є запорукою збереження найважливіших соціальних цінностей (особи, власності, безпеки, громадського порядку та ін.). У теорії права правопорядок (разом із правом та законністю) відносять до найважливіших елементів правової основи державного та суспільного життя (хоч і визнається, що він не є кінцевою метою, заради якої створюється саме право й діє весь механізм правового регулювання, оскільки завдання законодавця ширше – за допомогою права змінити, розвинути, зміцнити або витіснити ті або інші суспільні відносини, встановити правопорядок, вигідний або пануючому класу, або всьому народу [20, с. 387].

Погляд на об'єкт кримінально-правової охорони через призму порядку нормально-го існування й розвитку суспільних відносин, є перспективним не лише тому, що вивчення проблемних питань становлення, функціонування й вдосконалення правопорядку розглядається як одне з ключових завдань сучасної юридичної науки [21, с. 94]. Відносини в найбільш важливих соціальних сферах не можуть перебувати в хаотичному стані – в цьому випадку ніхто з їх суб'єктів не може відчувати себе захищеним, не можна досягти самозбереження та гармонійного розвитку всього суспільства. Підтримання правопорядку на рівні конкретних соціальних сфер дозволяє визначити „систему координат” у відносинах суб'єктів у тій чи іншій галузі суспільних відносин. Як зазначає В.В. Борисов, суспільство потребує впорядкування найважливіших сфер людського співжиття, що здійснюється правовими засобами; будь-яке безладдя та безсистемність, анархізм та розпущеність негайно б'ють по інтересам суспільства й людини, завдаючи суттєвої шкоди [22, с. 189].

Визнання правопорядку об'єктом кримінально-правової охорони дозволяє, до речі, відповісти на питання, чому численні злочинні посягання не приводять до знищення, зникнення найбільш важливих соціальних цінностей в державі. Пояснити це можна так: внаслідок застосування державою охоронних кримінально-правових заходів нею відновлюється правопорядок у конкретній соціальній сфері, порушеній злочином. Завдяки цьому відповідні суспільні відносини можуть продовжувати нормально, безперешкодно існувати та розвиватися, зберігаються умови для виникнення нових таких відносин. Наприклад, у випадку вчинення злочину проти власності (скажімо, крадіжки) метою кримінально-правового реагування є не відновлення права власності того чи іншого суб'єкта (кримінальне право взагалі не має засобів, які дозволяли б безпосередньо це здійснити), а відновлення правопорядку у сфері власності, що в кінцевому результаті й означає захист цього об'єкта.

Слід звернути увагу, що розуміння об'єкта кримінально-правової охорони саме як правопорядку або, принаймні, деяких його сфер зустрічається в наш час у роботах деяких фахівців з кримінального права. Наприклад, А.А. Музика пише, що „...об'єктом кримінально-правової охорони є правопорядок у цілому як сукупність урегульованих нормами права суспільних відносин” [10, с. 25-26]. Як зазначає Ю. Трунцевський, рішення про криміналізацію тієї чи іншої поведінки людини повинне прийматися лише після з'ясування того, наскільки істотно це діяння загрожує встановленому правопорядку і наскільки позитивні правові норми вичерпали свої внутрішні ресурси, щоб не допустити тих несприятливих наслідків, які тягне розглядуване діяння [23, с. 75]. У цьому зв'язку доцільно також пригадати, що КК України 1960 р. серед завдань кримінального законодавства (ч. 1 ст. 1) називав охорону „всього правопорядку від злочинних посягань”. Однак, у чинному КК України подібного положення вже не міститься. Відмова від нього видається небезспірним рішенням законодавця. Зокрема, в кримінальних кодексах деяких інших країн СНД (наприклад, казахському, грузинському) і сьогодні зазначається, що ці закони охороняють інтереси людини, суспільства, держави – правопорядок. Такий підхід оцінюється фахівцями як перспективний, такий, що заслуговує на увагу, оскільки він не «консервує» перелік об'єктів кримінально-правової охорони, не обмежує кримінальний закон рамками цього переліку, дозволяючи йому оперативно реагувати на зміни умов життя та нові загрози, що постійно виникають [24, с. 70].

На нашу думку, запропоновані в цій роботі положення про нетотожність категорій „об'єкт злочину” й „об'єкт кримінально-правової охорони” та про можливість визнання в ролі останнього саме правопорядку є перспективними для подальших досліджень як загальних питань виконання кримінальним правом своїх провідних завдань, так і проблем кримінально-правового забезпечення охорони правопорядку в конкретних соціальних сферах.

Список використаних джерел та література:

1. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М., 1960. – 232 с.
2. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков, 1988. – 197 с.
3. Фефелов П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: Основные методологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1972. – 151 с.
4. Каиржанов Е. К. Интересы трудящихся и уголовный закон. Проблемы объекта преступления. – Алма-Ата, 1973. – 159 с.
5. Коржанський М.Й. Предмет і об'єкт злочину: Монографія. – Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

6. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4-15.
7. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
8. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 198 с.
9. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1975. – 180 с.
10. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. – К.: Логос, 1998. – 324 с.
11. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.
12. Упоров И., Хун А. Объект уголовно-правовых отношений: содержание и различие со сходными понятиями // Уголовное право. – 2003. – № 4. – С. 64-66.
13. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
14. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб.: Изд-во Р.Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – 339 с.
15. Аннерс Э. История европейского права / Отв. ред. Шенаев В.Н. – М.: Наука, 1996. – 395 с.
16. Тлумачний словник української мови / За ред. проф. В. С. Калачника. – Х.: Прапор, 2002.
17. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. – 656 с.
18. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник /За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 320 с
19. Крисюк Ю. Соціальний і правовий порядок як реалізація ідеї права // Право України. – 2004. – № 8. – С. 25-29.
20. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 1998. – 416 с.
21. Сауляк О.П. Правопорядок в коллективистских и индивидуалистических обществах // Государство и право. – 2006. – №4. – С. 94-101.
22. Борисов В.В. Правовой порядок // Общая теория государства и права / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко: В 3-х томах. – Изд. 2-е, перераб. и доп.– М.: ИКД "Зерцало-М", 2001. – Том 3. – 528 с.
23. Трунцевский Ю. Экономический порядок как объект посягательства и материальный признак преступления // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 72-76.
24. Пудовочкин Ю. Е., Пирвагидов С. С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 297 с.

Чеботарева Г.В. Правопорядок как объект уголовно-правовой охраны.

В статье рассматриваются вопросы соотношения таких правовых категорий как «объект преступления» и «объект уголовно-правовой охраны» и аргументируется возможность признания правопорядка в качестве объекта уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: объект преступления, объект уголовно-правовой охраны, правопорядок, общественные отношения.

Chebotareva G.V. Law and order as the object of criminal legal protection.

The article discusses the issues of correlation of such legal categories as “object of crime” and “object of criminal legal protection” and argues that it is possible to recognize law and order as the object of criminal legal protection.

Key words: object of crime, object of criminal legal protection, law and order, public relations

Надійшла до редакції 22.09.2008 р.